

багато даних потребують подальшого уточнення.

Список джерел та літератури

1. Богунов С.М. Чистки чекістських кадрів в Україні в період «ежовщини» // Україна в добу «великого терору». 1936 – 1938. – Київ: Либідь, 2009. – С.38-59.

2. Жуков А.Н. Кадровый состав органов государственной безопасности СССР 1935-1939. – Электронное издание. Международное общество «Мемориал», Москва, 2016.

3. Золотарьов В.А. Начальницький склад НКВС УСРР напередодні «ежовщини»: соціально-статистичний аналіз // Україна в добу «великого терору». 1936 – 1938. – Київ: Либідь, 2009. – С. 60-83.

4. Золотарьов В. Керівний склад НКВС УРСР під час «великого терору» (1936-1938 рр.): соціально-статистичний аналіз // З архівів ВЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2009. - № 2.- С.86-115.

5. Кадровый состав органов государственной безопасности СССР 1935-1939 // Режим доступу: <http://nkvd.memo.ru>

6. Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД. 1934-1941: Справочник. - М.: Звенья, 1999. -504 с.

7. Тумшис М.А., Золотарев В.А. Евреи в НКВД СССР. 1936-1938. Опыт биографического словаря — 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский фонд содействия образования и науки, 2017. – 848 с.

8. Чебриков В.М. Перестройка в работе чекистов // Правда.- 1988. - 2 сентября.

9. Шляхами чекістської долі.Збірникстатей / упоряд. В. Попик, передм. В. Голушко. — К.: Політвидав України, 1988. - 271 с.

УДК94(477.42) «1937.07/1938.11»

РЯДОВИЙ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ»: СЕРЖАНТ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ С.О. ВАСИЛЬЄВ ТА ЙОГО ЖЕРТВИ

Бажан О.Г., *к.і.н, доцент, ст. науковий співробітник Інституту історії України НАН України;*

Золотарьов В.А., *к. т. н., Харківський національний університет радіоелектроніки*

Вивчення біографій співробітників радянських каральних органів є одним з перспективних напрямків у дослідженні причин та механізмів масових політичних репресій, управління державним терором в Україні в ХХ столітті. Усі історично-біографічні дослідження можна умовно поділити на три групи: життєписи очільників ЧК-ДПУ-НКВС, які безпосередньо втілювали у життя каральні акції; наукові розвідки про чекістів, засуджених за порушення так званої «соціалістичної законності» та нариси про співробітників органів держбезпеки, які за іронією долі стали

жертвами правової вакханалії у часи «Великого терору». Об'єкт даного персоналістичного дослідження не вписується в жодну з цих схем: до кримінальної відповідальності не притягався, а в НКВС займав незначну посаду та мав найнижче спеціальне звання. Проте особова справа чекіста Сергія Васильєва, яка зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, дозволяє не тільки змалювати портрет пересічного виконавця «великого терору», а й відтворити прізвища громадян, які були засуджені за його участі.

Сергій Олексійович Васильєв народився 24 червня 1907 р. у селі Вонох Кологривської волості Кологривського повіту Костромської губернії в родині теслі. Росіянин. Закінчив три класи початкового училища у м. Кологрив та трудову школу у Києві. Відомо, що у 1926 – 1929 рр. С. Васильєв працював пічником по найму в домоуправліннях, житлових кооперативах, приватних будинках і комунальному відділі у Києві. У жовтні 1929 р. – серпні 1931 р. проходив військову службу в Робітничо-селянській Червоній Армії: спочатку червоноармійцем 151-го стрілецького полку в Одесі; а згодом писарем та діловодом у 51-й Перекопській стрілецькій дивізії, дислокованої в Одесі. У серпні 1931 р. вступив до лав ВКП(б), а після демобілізації влаштувався у серпні 1931 р. фельд'єгером 2-го розряду Вознесенського районного відділу ДПУ [2, ф. 12, спр. 2943, т. 1, арк. 1-2].

З 9-го квітня 1932 р. С.Васильєв працював понадштатним помічником уповноваженого особливого відділу (ОВ) Одеського обласного відділу ДПУ по обслуговуванню авіаційної бригади 51-ї дивізії в Зінов'євську (нині – Кропивницький). В одній з перших відомчих атестацій теоретичні та і практичні знання та навички С.О.Васильєва оцінювали наступним чином: «Особистий побут – здоровий... Малограмотний. Молодий оперативний працівник, який цікавиться роботою. Надзвичайно посидючий та працелюбний. З оперативною роботою не знайомий. Може приймати резидентуру по армійському низовому інформуванню. Дисциплінований... Цілком відповідає посаді, що займає» [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 9].

У березні 1933 р. С. Васильєва призначено позаштатним помічником уповноваженого ОВ Одеського обласного відділу ДПУ, а вже в лютому 1934 р. йому було довірено посаду помічника уповноваженого 3-го відділку ОВ Одеського облвідділу ДПУ.

У вересні 1934 р. С. Васильєв стає полковим оперуповноваженим ОВ НКВС 15-го стрілецької дивізії у 43-му полку, що розташовувався у Зінов'євську. З особової справи С. Васильєва дізнаємося, що на новому місці служби він «перебудував агентурну роботу, та очистив агентурну мережу від баласту та підозрілих у подвійній роботі... провів ряд оди-

ночних справ» [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 3] та отримав три доби домашнього арешту від начальника Зінов'євського міськвідділу НКВС Д.М. Медведева (майбутнього партизана Другої світової війни, Героя Радянського Союзу) за відмову надавати останньому оперативні документи, які стосувалися роботи ОВ [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 50-51].

Можливо через цей конфлікт 1 березня 1935 р. С. Васильєв був переведений уповноваженим ОВ управління державної безпеки (УДБ) Миколаївського міського відділу НКВС, де зосередився на роботі по виявленню осіб, причетних до білої та українською контрреволюцією [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 3]. В атестаційних документах С. Васильєва, датованих 23 квітня 1935 р. заступник начальника міськвідділу НКВС М.П. Роголь відзначав: «Як слідчий підготовлений і вміє вести справи по одинакам, на групових і серйозних справах ще не сидів і не перевірявся. Навичок до самостійної роботи на новому об'єкті роботи не має та потребує виховання та керівництва. На особистому зв'язку має 10 чоловік агентурної мережі» [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 3].

1 грудня 1935 р. С. Васильєв обійняв посаду полкового уповноваженого ОВ НКВС 15-ї стрілецької дивізії у 45-му полку, що базувався у Херсоні. Невдовзі С. Васильєв отримав звання сержанта державної безпеки і у новому статусі «брав участь в проведенні слідства по контрреволюційних фашистських формувань» [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 16]. Два роки потому, у травня 1937 р., С. Васильєв опинився у кріслі оперуповноваженого 5-го відділу УДБ УНКВС Одеської області.

З метою посилення конспірації у роботі органів державної безпеки згідно до наказу НКВС СРСР № 00411 від 25 грудня 1936 р. відділам ГУДБ НКВС СРСР була присвоєна спеціальна нумерація [6, с. 47-48]. Цей загальносоюзний підзаконний акт було продубльовано у наказі НКВС УРСР № 001 від 2 січня 1937 р. [2, ф. 9, спр. 2, арк. 2-3].

За вказівками з Луб'янки особливі відділи в центральному та республіканському апараті, крайових і обласних УНКВС стали називатися 5-ми відділами, а у військових частинах продовжували називатися ОВ. Крім того частина їхніх функцій була передана до новостворених 3-х (контррозвідувальних) відділів, до яких була переведена і частина особистів. Згідно новаціям військові контррозвідники мали здійснювати оперативне обслуговування штабів і розвідувальних відділів; підрозділів, які постачали частини РСЧА технікою та озброєнням; кавалерію, піхоту, механізовані та танкові війська, вищі навчальні заклади; оборонне будівництво; склади РСЧА; Тосавіахім; начальницький склад запасу; прикордонні та внутрішні війська НКВС; робітничо-селянську міліцію; підрозділи, які вели мобілізаційну роботу [5, с. 268]. Нововведення зумовили затвердження нового штату 5-го відділу УДБ УНКВС Одеської області.

На 26 травня 1937 р. реорганізована структура включала: 12 штатних посад (начальник і помічник начальника відділу, 7 посад оперуповноважених, 2 посади помічника оперуповноваженого і друкарка) [5, с. 269].

Повернення С. Васильєва до Одеси співпало з початком масових арештів «учасників військово-фашистської змови в РСЧА». 5-й відділ УДБ НКВС УРСР (одночасно ОВ ГУДБ НКВС Київського військового округу) мав 55 штатних посад [5, с. 268] і своїми силами не міг «переварити» таку кількість арештованих. Тому на допомогу для ведіння слідства з областей було прикомандировано кілька десятків слідчих з областей. Серед прибулих одеситів був і С.О. Васильєв. У столиці УРСР, як свідчать документи особової справи, С. Васильєв «з червня по вересень місяць 1937 року брав участь у слідстві по викритті учасників антирадянської військової змови у 5-му відділі УДБ НКВС УРСР. Домігся зізнання від учасників військової змови Фесенка, Орлова, Ігнатовича та інших. Кожний з тих, хто зізнався, дав по кілька вербувань» [2, ф.12, спр. 2943, т. 2, арк. 5].

Військові, яких допитував С. Васильєв, мали поважні чини та обіймали високі посади: *Фесенко Дмитро Семенович* (1895 - 1937). Комкор. 3 травня 1935 р. – заступник начальника Київського військового округу та за сумісництвом – начальник Київського військового гарнізону. 14 липня 1937 р. звільнений з РСЧА, через чотири дні заарештований. 15 жовтня 1937 р. військовою колегією Верховного суду СРСР засуджений на смерть і того ж дня розстріляний [9, с.120-121]. *Осипов Наум Йосипович* (1894 - 1937). Корпусний комісар. 3 травня 1935 р. – заступник начальника політуправління Київського військового округу. 3 квітня 1937 р. – начальник політуправління Приволзького військового округу. Заарештований 5 червня 1937 р. 8 вересня 1937 р. військовою колегією Верховного суду СРСР засуджений на смерть і того ж дня розстріляний. *Ігнатович Юлій Іванович* (1894-1937). Комбриг. 3 липня 1935 р. – начальник відділу та військ зв'язку Київського військового округу. Заарештований 9 серпня 1937 р. 15 жовтня 1937 р. військовою колегією Верховного суду СРСР засуджений на смерть і того ж дня розстріляний [9, с. 104-105]. *Немировський Семен Борисович* (1898 - 1937). Бригадний комісар. Помічник командира з політичної частини та начальник політвідділу 81-ї штурмової авіаційної бригади Київського військового округу. Заарештований 12 червня 1937 р. 8 вересня 1937 р. військовою колегією Верховного суду СРСР засуджений на смерть і того ж дня розстріляний.

Нині важко стверджувати, чи був С. Васильєв головним слідчим у справах знаних червоних командирів, проте відомчі документи НКВС УРСР вказують про персональну заслугу сержанта держбезпеки у викритті антирадянських елементів в РСЧА. Однак «виробничі успіхи» не

дозволили С. Васильєву закріпитися в центральному республіканському апараті НКВС.

Після повернення з Києва Васильєв був відправлений до Херсонської міжрайонної оперативної слідчої групи. Рішення вищого партійного та радянського керівництва СРСР про проведення операції проти куркульських і кримінальних елементів не лише сприяло розгортанню «Великого терору» 1937 – 1938 рр., але й призвело до перебудови оперативної діяльності та організаційної структури каральних органів, оскільки існуюча на той час система роботи НКВС не дозволяла чекістам чітко та своєчасно виконати поставлені перед ними завдання по знищенню «ворогів народу».

Оскільки «куркульська» та інші «масові» операції охоплювали значний контингент сільських мешканців, то її «відповідальними виконавцями» мали стати, насамперед, співробітники районних відділів (РВ), але через об'єктивні причини самостійно провести операцію периферійні чекісти не мали можливостей. По-перше, штатний розклад РВ НКВС був малочисельним – від 2 до 6 співробітників; по-друге, у 1937 – 1938 рр. у більшості РВ був істотний некомплект співробітників; по-третє, службові приміщення більшості РВ НКВС були непристосовані для проведення слідчої роботи, утримання великої кількості арештованих і виконання смертних вироків. За таких обставин для ефективного проведення «куркульської», а згодом інших масових чекістських операцій були організовані так звані міжрайонні оперативні групи, які ще часто називали міжрайонні оперативні слідчі групи. Вони працювали у кількох районах – так званому «кущі», базувалися в одному місті – центрі «куща», самостійно проводили арешти та слідство, розстрілювали засуджених [4, с. 575]. В Одеській області влітку 1937 р. було утворено 5 таких груп з центрами в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Кірово та Первомайську [2, ф. 42, спр. 32, арк. 14].

Працюючи з вересня 1937 р. в Херсонській міжрайонній групі, С. Васильєв, як відзначалося в його особовій справі, «викрив члена троцькістської організації в полку Моздаєвського та агента німецької розвідки Лукашева, останній залучив для шпигунської діяльності по авіашколі 5 чоловік» [2, ф. 12, спр. 2943, арк. 5]. Після утворення Миколаївської області наказом НКВС СРСР № 00620 від 29 вересня 1937 р. було утворено обласне УНКВС [6, с. 78]. Його кістяк склали співробітники УНКВС по Одеській області. Так наказом НКВС УРСР № 388 по особовому складу від 9 жовтня 1937 р. «зادля укомплектування» з Одеси до Миколаєва було 24 співробітників. Під номером 21 в наказі значився полковий оперуповноважений 5-го відділу УДБ УНКВС по Одеській області сержант державної безпеки С. Васильєв, призначений полковим оперу-

повноваженим 5-го відділу УДБ УНКВС по Миколаївській області. Наприкінці наказу нарком І.М. Леплевський відзначав, що «відрядження перерахованих співробітників до місця нового призначення провести негайно» [1].

Втім ще за два дні до цього наказу начальник УНКВС по Одеській області полковник М.М.Федоров і начальник відділу кадрів цього ж управління старший лейтенант державної безпеки Ю.Г.Сквирський підписали розпорядження про відрядження С.О. Васильєва до Миколаєва згідно до розпорядження відділу кадрів НКВС УРСР [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 25]. У жовтні 1937 р. С. Васильєв працював слідчим в 5-му відділі УДБ НКВС УРСР [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 19 зв.], який очолював капітан державної безпеки В.М. Блюман. Останній у січні – червні 1937 р. очолював 5-й відділ УДБ УНКВС по Одеській області та добре знав можливості свого колишнього підлеглого. Відсутність архівних документів не дозволяють відтворити мету і результати другого київського відрядження С. Васильєва.

У достроковій атестації С. Васильєва від 18 грудня 1937 р. відзначалася його участь у викритті члена контрреволюційної право-троцькістської шкідницької організації на Миколаївському заводі сільськогосподарського машинобудування Стругацького [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 5]. Такий документ зазвичай передбачав підвищення у званні, проте клопотання т.в.о начальника УНКВС по Миколаївській області капітана державної безпеки Й.Б.Фішера про дострокове присвоєння С.О. Васильєву чергового військового звання молодший лейтенант державної безпеки «за активну боротьбу з класовим ворогом і досягнуті успіхи в оперативній роботі» [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 7] задоволено не було.

Можливо однією з причин відмови були «підозрілі» родинні зв'язки Васильєва, точніше його одруження на литовці Марії Юзефовні Дигрис. В одній з численних пояснювальних записок від 6 березня 1938 р. з цього приводу він у розпачі писав: «Якби знав, що мені доведеться давати пояснювання за Дигрис (мою дружину) ніколи б на ній не одружився. Мене зараз з дружиною пов'яже дитина (донька Жанна 2,5 роки)» [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 32 зв.].

Відданість справі Леніна-Сталіна довелося доводити ударною роботою. Вже 31 березня 1938 р. начальник 5-го відділу УДБ УНКВС по Миколаївській області старший лейтенант державної безпеки Ф.Т. Овчинников написав цілком таємну характеристику на С. Васильєва: «Має добрі вольові якості. Легко орієнтується в оточуючій обстановці. Вміє працювати з агентурою, але цій роботі з 1-го жовтня 1937 року по 30-те березня 1938 року, приділяв недостатню увагу – завербував нової агентири 2 особи, завів одну агентурну розробку та 9 справ-формулярів. До-

бре працює з арештованими. Швидко та легко досягає зізнання арештованих, задовільно фіксує в протоколах їхні свідчення. Відзначаються надмірна повільність в фіксації та відправці протоколів допитів. За час з 1-го жовтня 1937 року по 30-те березня 1938 року проведено ним особисто 10 слідчих справ, по яким заарештовано 12 осіб, з яких зізналися в своїй злочинній діяльності – 10 осіб [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 19]. Підлягає представленню на чергове присвоєння спеціального звання та просуванню на посаду помічника начальника ОВ 15-ї стрілецької дивізії» [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 19 зв.].

5 червня 1938 р. Ф.Т. Овчинников підписав клопотання про нагородження С. Васильєва бойовою зброєю, в якому обґрунтовував заслуги слідчого: «завів одну агентурну справу та 13 справ-формулярів, завербував 4 інформаторів, провів 16 слідчих справ. З них: Справа Гомана – учасник антирадянської військово-фашистської змови в школі морських льотчиків (зізнався). Справа Лукашева – агента германської розвідки та учасника антирадянської змови (зізнався). Справа Комарова, Моздалевського, Кононенко, Єльшина, Іваннікова - учасника контрреволюційної, троцькістської організації в частинах 15 стрілецької дивізії (всі зізналися). Справа Адугіна – агента латвійської та німецької розвідки, учасника антирадянської змови. Справа Стругацького, Карповського, Перлова – учасники право-троцькістської організації (зізналися) та інші [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 17]. З усього складу співробітників 5-го відділу УДБ УНКВС виділяється як кращий слідчий» [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 18].

Того ж дня начальник УНКВС по Миколаївській області капітан державної безпеки П.В. Карамішев підписав нагородний лист на оперативного уповноваженого ОВ 15-ї стрілецької дивізії С.О.Васильєва: «Політично розвинений задовільно. Дисциплінований. Ініціативний. Бере активну участь в суспільно-політичному житті колектив [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 25] має успіхи в агентурній роботі. Представлений до нагородження бойовою зброєю» [2, ф. 12, спр. 2943, т. 2, арк. 26].

Опираючись на національний банк даних Головної редакції колегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» та 6 томів «Реабілітовані історією. Миколаївська область», нам вдалося ідентифікувати лише одне прізвище зі списку жертв слідчого С. Васильєва. Йдеться про Григорія Івановича Адугіна (1904 - 1943), який служив командиром батареї 15-го артилерійського полку 15-ї стрілецької дивізії. Його було заарештовано 16 лютого 1938 року. Слідство тривало до вересня 1939 року. Вирок радянської Феміди – п'ять років позбавлення волі. Помер у таборі. Посмертно реабілітований [7, с. 388].

Аналізуючи надрукований список жертв політичних репресій у книзі

«Реабілітовані історією. Херсонська область» з великою долею ймовірності можна припустити, що слідчий С. Васильєв причетний до винесення жорстоких вироків не менш ніж 4 жителям Херсонщини: *Лукашев Семен Фролович* (1903 - 1937). Заарештований 9 жовтня 1937 р. 27 грудня 1937 р. засуджений на смерть за шпигунство на користь Німеччини. Страчений. Посмертно реабілітований [8, с. 162]. *Карповський Арон Рувимович* (1903 - 1938). Заарештований 11 листопада 1937 р. 17 січня 1938 р. засуджений на смерть як учасник антирадянської троцькістської організації. Страчений. Посмертно реабілітований [8, с. 139]. *Перлов Гаврило Григорович* (1909 - 1938). Заарештований 10 листопада 1937 р. 17 січня 1938 р. засуджений на смерть як учасник антирадянської троцькістської організації. Страчений. Посмертно реабілітований [8, с. 182]. *Стругатський Олексій Захарович* (1905 - 1938). Заарештований 30 серпня 1937 року. 17 січня 1938 р. засуджений на смерть як учасник антирадянської троцькістської організації. Страчений. Посмертно реабілітований [8, с. 208].

І хоча ні чергового спец звання, ні бойової зброї С. Васильєв не отримав, його кар'єра пішла угору – у серпні-вересні 1938 р. він працював т.в.о. начальника 5-го відділу УДБ УНКВС Миколаївської області, а 19 вересня 1938 р. дістав призначення помічника начальника відділу 6-го відділу 1-го Управління НКВС УРСР. Цей підрозділ займався оперативним обслуговуванням робітничо-селянської міліції, прикордонної та внутрішньої охорони, військкоматів, пожежної охорони.

Одним із його підопічних був заступник начальника управління робітничо-селянської міліції УНКВС по Вінницькій області М.Віхман. Останній лишив яскраві свідчення про те, як саме з ним «працював» С.О. Васильєв та його колеги: «Протягом липня і до жовтня 1938 року майже щочоді, з 9 годин вечора до 5 год. ранку з перервами, слідчий РАТНЕР, нач. відділу ГРАБАР, КОГАН, МАЙСЬКИЙ – «били смертним боєм»... У першій половині жовтня 1938 року, після кількох діб безперервних допитів та нанесення тяжких тілесних ушкоджень у стінах Наркомата слідчим РАТНЕРОМ, я був заведений в кабінет нач. VI відділу Грабаря, який став вимагати від мене показів... Запаморочливим ударом в потилицю Грабар звалив мене на підлогу і почав сікти німецьким батоном (стальний звитий спіраллю в трубку). Пом. начальника КОГАН та нач. відділку ВАСИЛЬЄВ, які прибули до кабінету допомагали бити резиновим батоном і тією ж сталюю спіраллю. Обмотавши мені голову, знятою з мене шинеллю, на підлозі Ратнер сідав мені на голову, а удвох Грабар та Коган сікли батоном... Багато разів при втраті свідомості відливали водою, знову пропонували писати і вкотре вдавалися до побиття. Каткування продовжувалися три з половиною години»

[3, ф. 263, оп. 1, спр. 33032 –ФП, т. 14, арк. 23].

Після розформування 6-го відділу С. Васильєва 19 лютого 1939 р. перевели на посаду помічника начальника 2-го (секретно-політичного) відділу УДБ НКВС УРСР, але вже за два місяці – 20 квітня, звільнили з НКВС через неможливість подальшого використання. Причини його звільнення в особовій справі не зазначені. Подальший життєвий шлях С. Васильєва відомий фрагментарно: у 1940 р. – керуючий обласним борошномельним трестом у Дрогобичі; у 1967 р. проживав у Житомирі, де працював у СМУ-55, будівельного тресту № 5. Достеменно відомо лише, що в органах держбезпеки він більше не служив [2, ф.12, спр. 2943, т. 2, арк. 67].

Список джерел та літератури:

1. Архів Головного Управління внутрішніх справ України в Харківській області (А ГУВС ХО). Колекція документів (к.д.) Наказ НКВС УРСР по особовому складу №388 від 9 жовтня 1937 р.

2. Галузевий державний архів Служби безпеки України.

3. Центральний державний архів громадських об'єднань України.

4. Золотарєв В.А. Особенности работы УНКВД по Харьковской области во время проведения массовой операции по приказу № 00447 // Сталинизм в советской провинции: 1937 – 1938 гг. Массовая операция на основе приказа № 00447 / сост. М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Биннер). – М., РОССПЭН; Германский исторический институт в Москве, 2009.- С. 572-594.

5. Окіпнюк В.Т. Органи державної безпеки УРСР (1922-1941 рр.) історико-правове дослідження: монографія. – Херсон, 2017. - 390 с.

6. Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД 1934-1941. – М., Звенья, 1999. - 504 с.

7. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. Книга 1. – Київ – Миколаїв: Світогляд, 2005. - Т.1.- 872 с.

8. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Херсонська область. – Херсон: Наддніпрянська правда, 2005. – 944 с.

9. Черушев Н.С., Черушев Ю.Н. Расстрелянная элита РККА. Комбриги и им равные. 1937-1941. - М.: Кучково поле, Икс-Хистори, 2014.- 528 с.

УДК 94 (477) ”1921/1991”

ІНЖЕНЕР, В'ЯЗЕНЬ, УЧЕНИЙ: ДОЛЯ М.А. ЧИНАКАЛА НАТЛІ ЕПОХИ

Титаренко О. О., к. і. н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Серед політичних процесів 20-х – 30-х років ХХ століття особливе